

**4-5
listopada
2020**

Ogólnopolska konferencja naukowa

**Formy zniewolenia
w okresie II wojny światowej
na okupowanych
przez Niemców ziemiach
polskich (1939–1945):
obozy, getta i więzienia**

4 LISTOPADA (środa)

Otwarcie konferencji

10.00–10.15 Dr Wojciech Kozłowski

Wykład inauguracyjny

10.15–11.00 Prof. Wanda Jarząbek

INSTYTUT STUDIÓW POLITYCZNYCH PAN

SESJA IA: 11.00–13.00 (120 min) GETTA MODERATOR: Dr Martyna Rusiniak-Karwat	SESJA IB: 11.00–13.00 (120 min) TERROR, OBOZY ORAZ PRACA PRZYMUSOWA MODERATOR: Dr Mateusz Werner
Mgr Szymon Pietrzykowski ODDZIAŁOWE BIURO BADAŃ HISTORYCZNYCH IPN POZNAŃ „Trzeba się wygadać z głębi przepełnionego goryczą serca...”. Relacje z gett prowincjonalnych w Kraju Warty	Mgr Sebastian Rakowski INSTYTUT PILECKIEGO Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Karczewie
Mgr Marcin Gawryszczak MUZEUM TRADYCJI NIEPODLEGŁOŚCIOWYCH W ŁODZI – ODDZIAŁ STACJA RADEGAST Ekonomiczna eksploatacja mieszkańców getta łódzkiego. Studium porównawcze na wybranych przykładach z Kroniki getta łódzkiego	Mgr Igor Niewiadomski UNIwersytet Warszawski Stalag 324 Grądy i Stalag 333 Komorowo. Charakterystyka obozów jenieckich
Mgr Michał Bronowicki MUZEUM JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO W SULEJÓWKU Getto w Pruszkowie (1940–1941) w pamięci przedstawicieli społeczności żydowskiej. Świadectwa ocalałych	Dr Anna Gruźlewska INSTYTUT PILECKIEGO Żydowskie komando robocze w Ostrowi Mazowieckiej w 1942 roku
Mgr Michał Grochowski UNIwersytet Wrocławski Nocne egzekucje w getcie warszawskim jako element strategii zastraszania ludności żydowskiej	Dr hab. Bogusław Kopka FUNDACJA IM. JANUSZA KURTYKI Jawny i utajniony terror w okupowanym mieście. Przypadek niemieckiego obozu koncentracyjnego Warschau (1943–1944)

Przerwa: 13.00–14.30

SESJA IIA: 14.30–16.00 (90 min) PRACA JAKO FROMA ZNIEWOLENIA – OBOZY (I) MODERATOR: Dr Marcin Panecki	SESJA IIB: 14.30–16.00 (90 min) WIĘZIENIA MODERATOR: Dr Bartłomiej Kapica
Dr Marcin Urynowicz BIURO BADAŃ HISTORYCZNYCH IPN Obozy pracy dla ludności żydowskiej w Kreishauptmannschaft Siedlce	Dr Katarzyna Jedynak MUZEUM WSI KIELECKIEJ MAUZOLEUM MARTYROLOGII WSI POLSKICH W MICHNIOWIE Losy obywateli ziemskich w niemieckich więzieniach w latach 1939–1945. Wybrane przykłady
Mgr Norbert Bączyk INSTYTUT PILECKIEGO Obozy pracy przymusowej w powiecie garwolińskim w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944	Dr Bogumił Rudawski INSTYTUT ZACHODNI W POZNANIU Więzenia w Kraju Warty jako element okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości
Dr Sławomir Mańko INSTYTUT PILECKIEGO Obozy pracy przymusowej dla Żydów w powiecie radzyńskim w latach okupacji niemieckiej (1940–1942)	Dr Mirosław Czado MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO Więzenia na ziemiach polskich wykorzystywane przez Niemców w czasie okupacji (1939–1945). Wybrane przykłady

Przerwa: 16.00–16.15

SESJA IIIA: 16.15–17.45 (90 min) – WYSIEDLENIA I LIKWIDACJA GETT MODERATOR: Prof. Witold Stankowski	SESJA IIIB: 16.15–17.45 (90 min) EDUKACJA I PAMIĘĆ MODERATOR: Mgr Anna Brojer
Mgr Andrzej Grzegorzczak MUZEUM TRADYCJI NIEPODLEGŁOŚCIOWYCH W ŁODZI – ODDZIAŁ STACJA RADEGAST Wysiedlenia z getta łódzkiego do obozów pracy przymusowej	Dr Hanna Węgrzynek MUZEUM GETTA WARSZAWSKIEGO Jak kształtował się schemat nauczania o Zagładzie w szkołach polskich
Dr Joanna Nikel UNIwersytet WROCLAWSKI/INSTYTUT PILECKIEGO Zagłada lokalnej społeczności żydowskiej. Likwidacja getta w Mińsku Mazowieckim – sprawcy, ofiary	Mgr Adam Stankiewicz Postrzeżenie historii Holokaustu przez turystów zagranicznych i polskich na przykładzie zwiedzania Muzeum KL Stutthof w Sztutowie i wystawy stałej „Terror” w Muzeum II Wojny Światowej
Mgr Anna Ciałowicz INSTYTUT PILECKIEGO Ostatni Jom Kipur (Sądny Dzień) w gettach na terenie Generalnego Gubernatorstwa (21 września 1942 roku) – w świetle relacji z ksiąg pamięci	Dr Adam Pleskaczyński ODDZIAŁOWE BIURO BADAŃ HISTORYCZNYCH IPN POZNAŃ Mechanizmy zapominania i pamięci na terenie byłych niemieckich obozów natychmiastowej zagłady w Polsce

5 LISTOPADA (czwartek)

SESJA IV: 9.30–11.30 (120 min) – TERROR I EKSTERMINACJA

MODERATOR: Mgr Eryk Habowski

Mgr Mateusz Kubicki

IPN GDAŃSK/UNIwersYTET GDAŃSKI

Więzenia i areszty w powiecie starogardzkim a niemieckie akcje eksterminacyjne w pierwszych miesiącach okupacji

Dr Izabela Mazanowska

REFERAT BADAŃ HISTORYCZNYCH, DELEGATURA IPN W BYDGOSZCZY

Obozy Selbstschutz Westpreussen

Mgr Marcin Michalski

Tajny obóz karny dla nieletnich w Lubawie 1940–1945 (Geheimes Jugendgefängnislager in Lubau)

Dr Beata Kozaczyńska

INSTYTUT HISTORII UNIwersYTET PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNY W SIEDLCACH

Śmiertelność wśród dzieci w obozie przejściowym w Zamościu (UWZ-Lager Zamosc) w latach 1942–1943

Przerwa: 11.30–11.45

SESJA VA: 11.45–13.15 (90 min)

WOKÓŁ TREBLINKI

MODERATOR: Dr Joanna Nikel

Dr hab. Rafał Zapłata

prof. UKSW

UNIwersYTET KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE

Dr inż. Sebastian Różycki

POLITECHNIKA WARSZAWSKA

Dr Edward Kopówka

MUZEUM TREBLINKA

Las Maliszewski – miejsce straceń i doły śmierci nie tylko dla więźniów niemieckiego nazistowskiego obozu Treblinka I

Mgr Ilona Flażyńska

MUZEUM TREBLINKA

Zagłada ludności żydowskiej, polskiej i romskiej w obozie zagłady Treblinka II w relacjach świadków

Dr Martyna Rusiniak-Karwat

INSTYTUT PILECKIEGO/INSTYTUT STUDIÓW POLITYCZNYCH PAN

Wiara w obliczu śmierci. Treblinka II

SESJA VB: 11.45–13.15 (90 min)

POMOC, SAMOPOMOC I OPÓR

MODERATOR: Dr Jacek Konik

Dr Barbara Świtalska-Starzeńska

INSTYTUT PILECKIEGO

Samopomoc wśród więźniarek KL Auschwitz-Birkenau w latach 1942–1945

Dr Jacek Proszyk

INSTYTUT PILECKIEGO/MUZEUM ZAMKOWE W GRODźCU ŚLĄSKIM

Okno z KL Auschwitz w Bielitz (Bielsku-Białej)

Dr Rafał Sierchuła

ODDZIAŁOWE BIURO BADAŃ HISTORYCZNYCH IPN POZNAŃ

Losy żołnierzy Narodowej Organizacji Bojowej aresztowanych i skazanych wyrokiem Wyższego Sądu Krajowego w Poznaniu w latach 1941–1943

Przerwa: 13.15–14.45

SESJA VIA: 14.45–16.15 (90 min) POMOC I STRATEGIE PRZETRWANIA MODERATOR: Dr Marcin Panecki	SESJA VIB: 14.45–16.15 (90 min) PRACA JAKO FORMA ZNIEWOLENIA – OBOZY (II) MODERATOR: Dr Bartłomiej Kapica
Mgr Agnieszka Dąbek INSTYTUT PILECKIEGO Działalność księży katolickich w getcie warszawskim	Dr Karolina Trzeskowska-Kubasik BIURO BADAŃ HISTORYCZNYCH IPN Działalność obozów, gett i więzień na terenie Kreis Busko (dystrykt radomski)
Mgr Joanna Król MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH POLIN Kryjówki Żydów po „aryjskiej stronie” jako forma zniewolenia. Na podstawie relacji historii mówionej i zbiorów Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN	Dr hab. Tomasz Gajownik INSTYTUT HISTORII UNIwersYTETU WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO W OLSZTYNIE W cieniu Treblinki – obozy, getta i więzienia w powiecie sokołowsko-węgrowskim w okresie II wojny światowej
Mgr Klaudia Ciszewska INSTYTUT HISTORII POLSKIEJ AKADEMII NAUK Formy zniewolenia i strategie przetrwania na przykładzie wybranych miejscowości powiatu krakowskiego. Mikrohistorie Żydówek i Żydów	Mgr Damian Sitkiewicz UNIwersYTET PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNY W SIEDLCACH Trzecia faza Zagłady Żydów w świetle sprawozdań sytuacyjnych Obszaru Warszawskiego Armii Krajowej

ZAKOŃCZENIE KONFERENCJI: 16.15–16.45

Abstrakty wystąpień

Mgr Norbert Bączyk

INSTYTUT PILECKIEGO – STYPENDYSTA

**Obozy pracy przymusowej
w powiecie garwolińskim
w okresie okupacji
niemieckiej 1939–1944**

W okresie okupacji niemieckiej w powiecie garwolińskim dystryktu warszawskiego Generalnego Gubernatorstwa zostało utworzonych kilka gett dla ludności żydowskiej (Łaskarzew, Parysów, Sobienie Jeziory, Sobolew i Żelechów) i obozów pracy przymusowej, zarówno dla Żydów, jak i Polaków. Obozy takie powstały m.in. w Wildze i Garwolinie. Kierowanych do Wilgi – w tym z getta warszawskiego – wykorzystywano do prac przy regulacji rzeki. Przetrzymany w Garwolinie – głównie zalegający z kontyngentami rolnicy z powiatu – byli wysyłani do przymusowych i bezpłatnych prac na rzecz starostwa, a o ich wyżywienie musiały troszczyć się same rodziny. Straż w obozach pełniły Lagerschutz oraz policja polska.

Mgr Michał Bronowicki

MUZEUM JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO

W SULEJÓWKU

**Getto w Pruszkowie
(1940–1941) w pamięci
przedstawicieli społeczności
żydowskiej. Świadectwa
ocalałych**

Przymusowe przesiedlenia ludności żydowskiej w Pruszkowie do wydzielonej przez Niemców dzielnicy rozpoczęły się w listopadzie 1940 roku i objęły ponad 1,3 tys. osób z innych rejonów miasta oraz – dodatkowo – sukcesywnie przywożonych tam mieszkańców okolicznych, mniejszych miejscowości. Pruszkowskie getto funkcjonowało jedynie trzy miesiące, a jego likwidacja nastąpiła 30 stycznia 1941 roku. Większość Żydów deportowano wtedy do getta warszawskiego. Zbiorowe świadectwo losów żydowskiej społeczności Pruszkowa stanowią w dużym stopniu źródła wspomnieniowe. Relacje ocalałych z Zagłady są jednak stosunkowo nieliczne i najpełniej koncentrują się na najtragicznym momencie w historii pruszkowskiej diaspory, tj. na okolicznościach likwidacji getta. Osia prelekcji będzie analiza porównawcza zachowanych wspomnień, a celem – zarysowanie najważniejszych zdarzeń z okresu istnienia getta w Pruszkowie.

Mgr Anna Ciałowicz

INSTYTUT PILECKIEGO

Ostatni Jom Kipur (Sądny Dzień) w gettach na terenie Generalnego Gubernatorstwa (21 września 1942 roku) – w świetle relacji z ksiąg pamięci

12 października 1940 roku, w Jom Kipur, Niemcy ogłosili zarządzenie o utworzeniu w Warszawie „żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej”. Od początku wojny aż do ostatecznej likwidacji gett okupanci będą zadawać Żydom ciosy w święta religijne. „Niemcy widocznie dobrze wiedzieli, kiedy przypadają żydowskie święta, i właśnie w dni świąteczne z jeszcze większą perfidią bili i dręczyli Żydów” – wspominał anonimowy autor w radomskiej księdze pamięci. Gettowy lekarz Mosze Zołotołow relacjonował w księdze pamięci Tomaszowa Mazowieckiego, że ta planowa polityka miała na celu wcześniejsze uśmiercenie Żydów pod względem duchowym, psychicznym i moralnym, by w ten sposób stworzyć podstawę ich ostatecznej likwidacji fizycznej. Trzy lata później w Jom Kipur (21 września 1942 roku) wstrzymano „wysiedlenie” z warszawskiego getta, a w obliczu ostatecznej likwidacji znalazły się inne getta na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Wiedząc o tym, Żydzi po raz ostatni uroczystości obchodzili to święto, co było zarazem aktem ich duchowego oporu. Jak wyglądał ten dzień w różnych gettach, opisują świadkowie w księgach pamięci. Kto i jak organizował – mimo niemieckich szykan – świąteczne obchody i jakie były dalsze losy tych osób?

Mgr Klaudia Ciszewska

INSTYTUT HISTORII PAN

Formy zniewolenia i strategie przetrwania na przykładzie wybranych miejscowości powiatu krakowskiego. Mikrohistorie Żydówek i Żydów

Celem referatu jest zaprezentowanie losów społeczności żydowskiej podczas Holokaustu na przykładzie czterech miast powiatu krakowskiego: Bochni, Dobczyc, Niepołomic i Wieliczki. Nie ulega wątpliwości, że wojenne doświadczenia kobiet i mężczyzn różniły się między sobą. Dzięki biografiami czy też mikrohistoriom Żydówek i Żydów możliwe jest szczegółowe przeanalizowanie oraz dogłębne zrozumienie procesów zachodzących na omawianym terenie. Prelegentka ukaże przeżycia mieszkanki i mieszkańców tych miejscowości podczas pierwszych dni i miesięcy okupacji, a także scharakteryzuje sytuację panującą w gettach i po tzw. stronie aryjskiej. Zostaną poruszone rozmaite problemy badawcze, dotyczące m.in. życia w danym mieście od wybuchu wojny do czasu wysiedlenia, opisu pracy przymusowej czy charakterystyki strategii przetrwania. Istotnym elementem prezentacji będzie dokonanie porównania doświadczeń wojennych z uwzględnieniem perspektywy płci.

Dr Mirosław Czado

MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO

**Więzienia na ziemiach
polskich wykorzystywane
przez Niemców w czasie
okupacji (1939–1945).
Wybrane przykłady**

Celem referatu jest przybliżenie sposobu wykorzystywania przez niemieckie okupacyjne więziennictwo w latach 1939–1945 struktury penitencjarnej II Rzeczypospolitej. Zakłady karne przejęte przez Niemców pełniły inną funkcję niż w latach 1918–1939. Nie chodziło o przetrzymywanie tylko więźniów kryminalnych, lecz także więźniów politycznych i jeńców wojennych. Okupant stosował strategię fizycznego wyniszczenia. W dawnym Więzieniu Ciężkim na Świętym Krzyżu, gdzie ulokowano jeńców sowieckich, warunki były tak trudne, że na ścianach umieszczono napisy ostrzegające o karaniu rozstrzelaniem za kanibalizm. Z kolei zakład karny w Tarnowie wykorzystywano jako obóz przejściowy dla jeńców polskich, a potem punkt zborny więźniów aresztowanych w ramach akcji AB. To stąd 14 czerwca 1940 roku wywieziono do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau pierwszy transport 728 osób. Oznaczało to, że infrastruktura tworząca uprzednio system penitencjarny II RP została wprzęgnięta przez okupanta w maszynę zniewolenia społeczeństwa polskiego.

Mgr Agnieszka Dąbek

INSTYTUT PILECKIEGO

**Działalność księży
katolickich w getcie
warszawskim**

Tematem wystąpienia będzie działalność katolickiego duchowieństwa w getcie warszawskim od października 1940 do końca lipca 1942 roku. W tym czasie na terenie getta znajdowały się trzy parafie rzymskokatolickie, które nie przestały funkcjonować, gdy dzielnicę odgrodzono murami. Główną misją księży było prowadzenie duszpasterstwa dla osób pochodzenia żydowskiego. Ich aktywność znacznie wykraczała poza zwykłą opiekę duszpasterską, przez co duchowni ci byli narażeni na represje ze strony niemieckiego okupanta. Podczas prelekcji zostaną przedstawione nieznane dotąd sylwetki kapłanów, którzy z narażeniem życia nieśli pomoc ludności getta.

Mgr Ilona Flażyńska

MUZEUM TREBLINKA

**Zagłada ludności żydowskiej,
polskiej i romskiej w obozie
zagłady Treblinka II
w relacjach świadków**

Celem referatu jest przybliżenie sylwetek, światopoglądów i wojennych losów Samuela Wallenberga i Richarda Glazara. Podałam analizie przede wszystkim to, w jaki sposób trafili oni do obozu zagłady Treblinka II, jakie były ich doświadczenia i w jaki sposób odcisnęły piętno na ich dalszym życiu. W badaniach podjęłam próbę ukazania postępowania w warunkach obozowych na przykładzie dwóch osób. Niewątpliwie wielce pomocne było to, że ich wspomnienia zostały spisane, niemniej jednak przydatne okazały się też wywiady tych dwóch świadków Zagłady, przeprowadzane w późniejszym czasie, a także wypowiedzi ich bliskich – córek i żon. Moją intencją było uporządkowanie informacji na temat tych postaci i porównanie ich postaw, żeby następnie na tej podstawie móc ukazać tragedię tysięcy osób.

Dr hab. Tomasz Gajownik

INSTYTUT HISTORII UNIwersYTETU

WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

W OLSZTYNIE

**W cieniu Treblinki – obozy,
getta i więzienia w powiecie
sokołowsko-węgrowskim
w okresie II wojny światowej**

W powszechnej świadomości najbardziej znanym miejscem zagłady, które funkcjonowało na terenie powiatu sokołowsko-węgrowskiego, były 2 obozy – obóz pracy znany jako Treblinka I oraz obóz zagłady Treblinka II. Zapomina się jednak, że w cieniu tej fabryki śmierci działały pomniejsze obozy pracy, getta i więzienia, w których przetrzymywano ludność żydowską, a także osoby innego pochodzenia. Celem wystąpienia jest przywrócenie pamięci o tych innych miejscach kaźni i zniewolenia, zwłaszcza w wymiarze topograficznym i organizacyjno-funkcyjnym.

Mgr Marcin Gawryszczak

MUZEUM TRADYCJI

NIEPODLEGŁOŚCIOWYCH W ŁODZI

– ODDZIAŁ STACJA RADEGAST

Ekonomiczna eksploatacja mieszkańców getta łódzkiego. Studium porównawcze na wybranych przykładach z „Kroniki getta łódzkiego”

Niemcy utworzyli getto w Łodzi jako jedno z pierwszych, już 8 lutego 1940 roku. Funkcjonowało ono najdłużej ze wszystkich gett, bo aż do sierpnia 1944 roku. Przez ten czas mieszkający w nim Żydzi byli poddawani różnorodnym represjom. W referacie skoncentruję się na ekonomicznej eksploatacji i wyzysku, które dotyczyły ludność na co dzień. Prowadząc badania, dostrzegłem znaczące różnice w skali i formie tej eksploatacji, zależnie od analizowanego okresu czasu. W referacie pokażę więc dwie odmienne rzeczywistości. Pierwszą będzie getto z marca 1941 roku, kiedy Mordechaj Chaim Rumkowski zaczął organizować życie społeczno-gospodarcze, a drugą – getto dokładnie trzy lata później, w marcu 1944 roku, po wielu deportacjach (w tym „Wielkiej Szperze”), kiedy miejsce to bywało nazywane wielkim obozem pracy. Wykorzystam przede wszystkim *Kronikę getta łódzkiego*, a także przemówienia Rumkowskiego.

Mgr Michał Grochowski

UNIwersytet Wrocławski

Nocne egzekucje w getcie warszawskim jako element strategii zastraszania ludności żydowskiej

W ostatnich miesiącach przed rozpoczęciem wywózek warszawskich Żydów do ośrodka zagłady Treblinka II w getcie dochodziło do wielu nocnych egzekucji ulicznych. Zdarzenia te odbiły się szerokim echem w całej dzielnicy, dzięki czemu dysponujemy dość bogatym zbiorem informacji o przebiegu tych akcji oraz o ich ofiarach. W moim wystąpieniu chciałbym przedstawić profil ofiar egzekucji, wpływ mordów na działalność żydowskich organizacji podziemnych (w szczególności skupić się na ich działalności prasowej) oraz to, w jaki sposób mieszkańcy getta odbierali te wydarzenia. Na podstawie tych rozważań planuję wykazać, że nocne mordy nie były akcjami wymierzonymi w poszczególne grupy ludności, ich celem było raczej zastraszenie wszystkich mieszkańców getta i przekonanie ich o powszechności nadzoru, aby osłabić żydowski opór w okresie deportacji.

Dr Anna Gruźlewska

INSTYTUT PILECKIEGO – STYPENDYSTKA

Żydowskie komando robocze w Ostrowi Mazowieckiej w 1942 roku

Referat dotyczy wykorzystania niewolniczej pracy przymusowej węgrowskich Żydów w powiecie Ostrów Mazowiecka w 1942 roku. Jest to szczególny przypadek na terenie GG, gdyż już w 1940 roku ten przygraniczny powiat został oficjalnie ogłoszony wolnym od Żydów. Utworzenie komanda żydowskiego odbyło się mimo istnienia w sąsiedztwie obozów dla jeńców radzieckich (Grądy i Komorowo), których wysyłano do prac na terenie powiatu. Na tym przykładzie można prześledzić starania władz lokalnych o pozyskanie robotników przymusowych w sytuacji, gdy w powiecie nie ma gett ani obozów. Interesujące jest także przyjrzenie się sporowi między administracją cywilną a lokalnymi władzami policyjnymi w sprawie pobytu Żydów na terenie miasta i powiatu. Konflikt interesów i ideologii doprowadził ostatecznie do szybkiego zlikwidowania komanda.

Mgr Andrzej Grzegorzczak

MUZEUM TRADYCJI

NIEPODLEGŁOŚCIOWYCH W ŁODZI

– ODDZIAŁ STACJA RADEGAST

Wysiedlenia z getta łódzkiego do obozów pracy przymusowej

Getto łódzkie utworzone w lutym 1940 roku, będące drugim pod względem liczebności po warszawskim i zarazem najdłużej istniejącym (w latach 1940–1944), stanowi wciąż obiekt licznych badań naukowych. Podobnie jak w przypadku innych „dzielnic zamkniętych” jednym z węzłowych problemów poruszanych w literaturze jest kwestia deportacji ludności poza jego obszar (w tym do utworzonych przez Niemców obozów zagłady). Dotychczas prowadzone badania pozwoliły na ustalenie procesów decyzyjnych stojących za zagładą mieszkańców tego getta, a także czasu i kierunków deportacji. Jednocześnie zagadnienie wywózek do obozów pracy przymusowej w opracowaniach naukowych do tej pory pojawiało się jedynie marginalnie. Temat ten pozostaje otwartą przestrzenią badawczą. Prezentacja ma na celu przybliżenie przyczyn i samego procesu deportacji do prac przymusowych, w tym wskazanie miejsc docelowych wysiedleń oraz określenie liczby ofiar tego rodzaju pracy poza granicami łódzkiego getta.

Dr Katarzyna Jedynak

MUZEUM WSI KIELECKIEJ MAUZOLEUM
MARTYROLOGII WSI POLSKICH
W MICHNIOWIE

Losy obywateli ziemskich w niemieckich więzieniach w latach 1939–1945. Wybrane przykłady

W okresie okupacji niemieckiej obywatele ziemskich dotknęły represje wynikające z realizacji niemieckich planów eksterminacji elit. Mimo zagrożenia ziemiaństwo, jako część przedwojennych zamożnych środowisk, posiadających szerokie koneksje rodzinne, czuło się predestynowane do działalności społecznej i niepodległościowej. Ta aktywność była powodem kolejnych aresztowań. W wystąpieniu zostaną przedstawione losy wybranych przedstawicieli tej warstwy społecznej. Jako więźniowie byli oni poddawani różnym represjom, jak wywózki do obozów lub do masowych miejsc straceń, pozbawianie majątku, pozycji społecznej i odzieranie z godności ludzkiej. Niektórzy mieli szansę ratunku, która czasem pojawiała się z nieoczekiwanej strony – od samego okupanta niemieckiego. W więzieniu, w czasie przesłuchań i tortur, podczas wywozek do obozów, egzekucji czy w obliczu możliwości ocalenia życia przedstawiciele ziemiaństwa przyjmowali różnorodne postawy. Wydaje się jednak, że Niemcom nie udało się zniszczyć ich poczucia wartości, a wszelkie formy zniewolenia nie zachwiały ich dumą z bycia Polakiem.

Dr hab. Bogusław Kopka

FUNDACJA IM. JANUSZA KURTYKI

Jawny i utajniony terror w okupowanym mieście. Przypadek niemieckiego obozu koncentracyjnego Warschau (1943–1944)

Mowa będzie o historii okupowanej przez Niemców Warszawy w okresie szczególnym: od upadku powstania w getcie warszawskim do wybuchu powstania warszawskiego. Punktem odniesienia stanie się analiza funkcjonowania Konzentrationslager Warschau (podległego centrali SS-WVHA) i Arbeitslager Warschau (największej filii KL Lublin) jako narzędzi terroru nazistowskiego. KL Warschau i AL Warschau były instytucjami totalnego zniewolenia dla wielu grup narodowościowych – więźniów żydowskich pochodzących z różnych krajów okupowanej Europy: Grecji, Węgier, Belgii, Holandii (przybyłych z KL Auschwitz), więźniów polskich i żydowskich z Gestapo, Pawiaka i Serbii oraz polskich ofiar egzekucji ulicznych w Warszawie, które po śmierci były palone w krematorium obozowym i na specjalnych paleniskach wzniesionych na dziedzińcach byłego więzienia wojskowego „Gęsiówka”. Załoga obozu Warschau liczyła ok. 380 funkcjonariuszy SS i była znaczącą siłą używaną do wsparcia miejscowego Gestapo w realizacji tzw. zadań specjalnych – jako kompanie egzekucyjne podczas masowych rozstrzeliwań warszawiaków oraz do zacierania śladów zbrodni (akcja 1005).

Dr Edward Kopówka

MUZEUM TREBLINKA

Dr inż. Sebastian Różycki

POLITECHNIKA WARSZAWSKA

Dr hab. Rafał Zapłata, prof. UKSW

UNIWERSYTET KARDYNAŁA STEFANA

WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE

Las Maliszewski – miejsce straceń i doły śmierci nie tylko dla więźniów niemieckiego nazistowskiego obozu Treblinka I

Prezentacja ma na celu omówienie problematyki takich miejsc, jak Las Maliszewski – miejsc straceń oraz grzebania ciał ofiar obozów, a także osób niebędących więźniami obozów, lecz będących ofiarami niemieckiego nazistowskiego systemu zagłady podczas II wojny światowej. W ostatnich latach obszar m.in. Lasu Maliszewskiego (las koło wsi Maliszewa) stał się terenem licznych działań naukowo-badawczych (np. interdyscyplinarne badania zespołu specjalistów pod przewodnictwem Politechniki Warszawskiej – tzw. archeologia historyczna, z zastosowaniem metod teledetekcyjnych), związanych z poszukiwaniem miejsc zbrodni wojennych, często dotąd nieznanymi i nieprzebadanymi. Liczba zamordowanych, jak i pogrzebanych w tego typu miejscach nadal nie jest dokładnie znana, a co za tym idzie, nie wiadomo również, ile osób przetransportowano bezpośrednio na egzekucję np. z Pawiaka i aresztu Gestapo w Warszawie. Zdaniem autorów prezentacji równie ważnym problemem badawczym, towarzyszącym tego typu pracom, jest zagadnienie miejsc straceń jako mających w systemie zagłady swój szerszy wymiar, wykraczający poza funkcjonowanie określonego obozu czy obozów. Wiele obszarów zamieszkania w okupowanej Polsce jest postrzegane przez autorów jako specyficzna przestrzeń zniewolenia, z której w każdej chwili można było zostać wywiezionym do obozu, więzienia czy takich miejsc, jak Las Maliszewski. Tego typu badania kierują również naszą uwagę w stronę terenów, na których spotykamy się z niesystematyczną i nieregularną formą grzebania zmarłych, gdzie tzw. doły śmierci uległy dewastacji i w wyniku różnorodnych procesów podepozycyjnych doszło do przemieszczenia warstw i szczątków ludzkich i zakłócenia ich pierwotnego układu. Miejsca takie wymagają często dokonania redefinicji i specyficznego podejścia w rozpoznawaniu i wyznaczaniu stref zalegania szczątków. Powstające nekrosole, jak i charakterystyczna warstwa humusu wymykają się tradycyjnemu podejściu w badaniu grobów czy cmentarzysk. Specyficzne miejsce i specyficzna forma zalegania szczątków ofiar – np. na terenach leśnych – skłania również do dyskusji nad zmianą formy upamiętniania ofiar w miejscach zbrodni, w których oprócz humifikacji spotykamy się z dendryfikacją (sięgając do terminologii z zakresu tzw. *dead body studies*), co dzieje się w Lesie Maliszewskim i na innych podobnych obszarach.

Dr Beata Kozaczyńska

INSTYTUT HISTORII UNIwersYTET
PRZYRODNICZO-HUMANISTYCZNY
W SIEDLCACH

Śmiertelność wśród dzieci w obozie przejściowym w Zamościu (UWZ-Lager Zamosc) w latach 1942–1943

W referacie zostaną przedstawione przyczyny śmiertelności dzieci w obozie przejściowym w Zamościu oraz rozmiary tego zjawiska. W rytm każdego obozowego dnia była wpisana śmierć. Codziennie umierało przeciętnie 10–12 dzieci, a w okresach epidemii chorób zakaźnych – 20, a nawet 30–40. Główne przyczyny to głodowe racje żywnościowe, choroby, w tym zakaźne, brak opieki lekarskiej i sanitarnej, oddzielenie od rodziców podczas selekcji rasowej w obozie, brak ciepłej odzieży. Chore dzieci kierowano do obozowego „szpitalika”, który nie dysponował żadnymi lekami (jedynie środkami opatrunkowymi). Leki były przemycane do obozu, lecz ich ilość była niewielka i niewystarczająca. Dzieci padały też ofiarą załogi obozu. Szczególnie znęcał się nad nimi komendant Artur Schütz. Dopuszczał się on wielu zbrodniczych czynów (również na niemowlętach), np. „polował” na dzieci w obozie, topił je w dołach kloacnych prowizorycznych latryn, zabijał, uderzając główką o główkę, itp. Potwierdzają to liczni świadkowie – byli więźniowie UWZ-Lager Zamosc.

Mgr Joanna Król

MUZEUM HISTORII ŻYDÓW POLSKICH
POLIN

Kryjówki Żydów po „aryjskiej stronie” jako forma zniewolenia. Na podstawie relacji historii mówionej i zbiorów Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN

Podczas wystąpienia chcę przedstawić szerszy kontekst ukrywania się Żydów po „stronie aryjskiej” w okupowanej przez Niemców Polsce. Zagadnienie to zanalizuję na podstawie kolekcji Muzeum Polin: od 2007 roku zgromadziliśmy 500 relacji Polaków bezinteresownie udzielających pomocy Żydom podczas II wojny światowej oraz Żydów, którzy tę pomoc otrzymali. Posiadamy również powiązane z tym tematycznie muzealia i archiwalia. Kontekst ukrywania się Żydów i niesionej im pomocy jest żywo dyskutowany przez badaczy Zagłady Żydów (jak J. Leociak, M. Tokarska-Bakir, M. Tokarska-Cobel, E. Rączy, T. Żukowski, G.S. Paulsson), którzy wskazują na to, że było to zjawisko uwikłane w sieć zależności między ludźmi. Widać to również w relacjach polskich ratujących z kolekcji POLIN: np. zagrożeniem dla ratujących i ukrywających się byli nie tylko reprezentanci okupanta, lecz także bliscy sąsiedzi. Ukrywający się i ratujący, na skutek wprowadzanych przez okupanta opresyjnych zasad, byli w różny sposób zniewoleni sytuacją, w której się znaleźli: społecznie, ekonomicznie, etycznie.

Mgr Mateusz Kubicki

IPN GDAŃSK/UNIwersytet GDAŃSKI

**Więżenia i areszty
w powiecie starogardzkim
a niemieckie akcje
eksterminacyjne
w pierwszych miesiącach
okupacji**

Wkroczenie Niemców do powiatu starogardzkiego oznaczało wprowadzenie nowych „porządków”, które nie ominęły również więzień i aresztów. Znajdujące się w Starogardzie więzienie zostało szybko obsadzone przez załogę tworzoną głównie przez SS i SA, do których dołączyli później funkcjonariusze Selbstschutzu. Drugą placówką związaną z systemem represji w powiecie było więzienie policyjne w Baszcie Gdańskiej. Krótkotrwale jako areszt wykorzystano też budynek starogardzkiej synagogi, w którym przetrzymywano przed zamordowaniem głównie ludność żydowską. Analogiczną sieć mniejszych aresztów okupant stworzył na prowincji, wykorzystując do tego majątki volksdeutschy. Celem tego wystąpienia jest prezentacja zagadnienia niemieckiego więziennictwa na terenie powiatu starogardzkiego. W pierwszej części zostaną omówione początki obejmowania przez Niemców już istniejących miejsc i tworzenia nowych. Następnie będzie zaprezentowany przebieg akcji eksterminacyjnych w powiecie wraz z wykorzystaniem poszczególnych więzień i aresztów. Zostaną przedstawione warunki panujące w placówkach oraz terror stosowany względem przebywających w nich aresztantów. W tym wypadku większość z umieszczonych tam osób została zamordowana na terenie Lasów Szpęgawskich. Tylko nielicznym udało się uniknąć zabójstwa z rąk przedstawicieli niemieckich formacji. W trzeciej części, w formie uzupełnienia, zostaną zaprezentowane zagadnienia związane z dalszym funkcjonowaniem poszczególnych aresztów. Niektóre z nich Niemcy wykorzystywali przez cały okres okupacji. Podsumowanie będzie ukazywać realny wpływ więzień i aresztów na efektywność akcji eksterminacyjnych. Wystąpienie jest efektem badań w ramach przygotowywania przez autora rozprawy doktorskiej „Okupacja niemiecka w powiecie starogardzkim 1939–1945”. Dzięki kwerendom w archiwach krajowych i zagranicznych stanowi najnowsze ujęcie tematu.

Dr Sławomir Mańko

INSTYTUT PILECKIEGO – STYPENDYSTA

Obozy pracy przymusowej dla Żydów w powiecie radzyńskim w latach okupacji niemieckiej (1940–1942)

Obozy pracy dla Żydów, określane przez Niemców jako Arbeitslager für Juden lub częściej Judenlager, były tworzone głównie w latach 1940–1942. Najwcześniej placówki te powstały na terenie dystryktu lubelskiego i tu obserwuje się największą dynamikę ich rozwoju. Część z nich znajdowała się w powiecie radzyńskim. Średnio co dziesiąty Żyd z tego terenu był uwięziony w jednym z takich miejsc. Skala problemu była więc bardzo duża. Zatrudnienie więźniów, przy uwzględnieniu rachunku ekonomicznego, stanowiło dla okupanta ważne źródło taniej siły roboczej. Trzeba jednak podkreślić, że placówki te służyły nie tyle niemieckim celom gospodarczym, ile eksterminacyjnym. Obozy pracy stały się miejscem stopniowego wyniszczenia uwięzionych w nim osób. Wysyłano tam ludzi nieprzystosowanych do ciężkich prac, bez odpowiednich narzędzi i odzieży. Prowadziło to w konsekwencji do częstych przypadków śmierci głodowej oraz do epidemii i innych chorób.

Dr Izabela Mazanowska

REFERAT BADAŃ HISTORYCZNYCH,
DELEGATURA IPN W BYDGOSZCZY

Obozy Selbstschutz Westpreussen

Pierwsze obozy, w których mordowano ludzi na masową skalę, powstały już w połowie września 1939 roku, m.in. na Pomorzu Gdańskim. Nie wiadomo, kto dokładnie podejmował decyzję o ich utworzeniu, stanowiły one jednak element maszyny uruchomionej w celu eksterminacji ludności polskiej i żydowskiej – ofiar zbrodni pomorskiej. Załogi tych obozów stanowili członkowie organizacji Selbstschutz Westpreussen, dowodzeni przez funkcjonariuszy SS. Obozy te miały prowizoryczny charakter i istniały krótko, bo do czasu rozwiązania Selbstschutzu. Mimo to skala popełnionych tam zbrodni była ogromna. Liczba ofiar w poszczególnych obozach wynosiła od kilkuset do kilku tysięcy osób. Obozy Selbstschutzu są charakterystyczne dla powiatu sępoleńskiego. Karolewo, Radzim i Komierowo były równocześnie miejscem eksterminacji, co nie dotyczyło jednak innych miejsc odosobnienia zorganizowanych w podobny sposób na terenie pozostałych powiatów byłego województwa pomorskiego.

Mgr Marcin Michalski

**Tajny obóz karny dla
nieletnich w Lubawie
1940–1945 (Geheimes
Jugendgefängislager
in Lubau)**

Szacuje się, że II wojna światowa w różnych miejscach i różnych okolicznościach odebrała życie ok. 2 mln polskich dzieci. Jednym z miejsc, w których ginęły, był tajny obóz karny dla nieletnich w Lubawie (Geheimes Jugendgefängislager in Lubau), utworzony przez Niemców na terenie północnej Polski. Lager mieścił się w wielkim budynku niegdyśszego więzienia przy ul. Grunwaldzkiej. W obozie lubawskim były więzione i katowane dzieci polskiego pochodzenia. Młodzież, która tam trafiała, odbierano z moralności, człowieczeństwa i przynależności narodowej, bo Niemcy uważali ją za rasowo nie wartościową. To historia godna przypomnienia. Dziś ich rówieśnicy często nie wiedzą, czym był terror fizyczny i psychiczny stosowany przez Niemców podczas II wojny światowej. Przypomnę, że w czasie tej okrutnej wojny zginęło aż 5 mln 480 tys. polskich cywilów, w tym ponad jedna trzecia to właśnie dzieci (prawdopodobnie m.in. w obozie w Lubawie i innych miejscach kaźni mordowano także niemowlęta). Szacuje się, że do Niemiec uprowadzono nawet 200 tys. małych Polaków, którzy zostali zgermanizowani. Celem tych zbrodniczych praktyk było odebranie godności, tożsamości narodowej i wykorzystanie Polaków w roli niewolników. To wszystko pokazuje, jakim okrucieństwem jest wojna.

Mgr Igor Niewiadomski
UNIwersytet Warszawski

**Stalag 324 Grądy i Stalag 333
Komorowo. Charakterystyka
obozów jenieckich**

Celem wystąpienia jest przedstawienie historii Stalagu 324 w Grądach i Stalagu 333 w Komorowie. Oba obozy były położone na terenie Kreishauptmannschaft Ostrów Mazowiecka, a podczas II wojny światowej zginęło w nich kilkadziesiąt tysięcy jeńców, głównie ze Związku Sowieckiego. Wystąpienie będzie oparte na źródłach z Archiwum Państwowego w Warszawie, Instytutu Pamięci Narodowej, a także relacjach świadków historii. Podczas referatu zostaną przedstawione warunki życia jeńców w okresie trwania okupacji, opisana ich sytuacja w latach 1941–1942, kiedy to byli przetrzymywani w obozie w Grądach, a także w latach 1942–1944, po relokacji na teren Stalagu 333 Komorowo. Zadaniem autora będzie ustalenie czy sytuacja międzynarodowa miała przełożenie na sytuację w tych obozach. Warunki życia jeńców w Grądach i Komorowie zostaną porównane z sytuacją w innych obozach na terenie dystryktu warszawskiego. Wnioski badań będą następnie zestawione z istniejącą już na ten temat literaturą przedmiotu (głównie autorstwa Mieczysława Bartniczaka). Referat zostanie wzbogacony o dokumentację fotograficzną.

Dr Joanna Nikel

UNIwersytet Wrocławski/Instytut
PILECKIEGO

**Zagłada lokalnej
społeczności żydowskiej.
Likwidacja getta w Mińsku
Mazowieckim – sprawcy,
ofiary**

Społeczność żydowska w Mińsku Mazowieckim przed wybuchem II wojny światowej liczyła prawie 6 tys. osób i tworzyła ważny ośrodek chasydyzmu na Mazowszu. Tragiczny, końcowy etap egzystencji Żydów w Mińsku przyniosła ze sobą II wojna światowa. 21 sierpnia 1942 roku w ramach tzw. akcji Reinhardt Niemcy przystąpili do likwidacji getta, zamieszkałego przez lokalną społeczność żydowską oraz Żydów z innych miejscowości. Ponad tysiąc z nich zabito w trakcie bestialskiego wypędzania z domów, pozostali zostali wywiezieni do Treblinki II. Celem wystąpienia będzie rekonstrukcja tych wydarzeń na podstawie niemieckich dokumentów archiwalnych oraz niepublikowanych do tej pory zeznań Ocalałych, jak i również próba umiejscowienia ich w szerszym wymiarze niemieckiej polityki realizowanej na okupowanych ziemiach Polski.

Mgr Szymon Pietrzykowski

ODDZIAŁOWE BIURO BADAŃ
HISTORYCZNYCH IPN POZNAŃ

**„Trzeba się wygadać z głębi
przepełnionego gorczą
serca...”. Relacje z gett
prowincjonalnych w Kraju
Warty**

Hela Waksztok – autorka cytowanych w tytule słów, pisanych do znajomych w getcie warszawskim – znalazła się wśród ok. 3,7 tys. Żydów z okolic Turku, którzy w październiku 1941 roku zostali przesiedleni do powstałego wówczas getta wiejskiego Czachulec Nowy – Kowale Pańskie, jednego z kilkunastu utworzonych na terenie Kraju Warty, we wschodniej części przedwojennego województwa poznańskiego. Na podstawie nielicznych zachowanych relacji odnoszących się do gett prowincjonalnych na interesującym mnie obszarze, m.in. w zbiorach ŻIH, IPN, Jointu (AJDC), Visual History Archive (VHA) i innych, postaram się odtworzyć losy ich mieszkańców. Ponieważ większość z tych gett miała otwarty charakter, od „strony aryjskiej” nie oddzielała ich bariera (co było charakterystyczne dla gett wiejskich takich jak Czachulec, Nowiny Brdowskie, Grodziec i Rzgów, a stanowiło fenomen na skalę europejską) i dochodziło do kontaktów z miejscową ludnością – uwzględniona też będzie perspektywa polskich sąsiadów.

Dr Adam Pleskaczyński

ODDZIAŁOWE BIURO BADAŃ
HISTORYCZNYCH IPN POZNAŃ

Mechanizmy zapominania i pamięci na terenie byłych niemieckich obozów natychmiastowej zagłady w Polsce

Referat podejmuje kwestię upamiętniania ofiar niemieckich obozów natychmiastowej zagłady w okresie PRL i współcześnie. Prelegent scharakteryzuje ewolucję polityki historycznej prowadzonej przez władze komunistyczne na przykładzie miejsc pamięci narodowej w Lasach Rożnowskich koło Chełmna, w Bełżcu, Sobiborze i Treblince oraz Brzezince. Zostaną również zaprezentowane współczesne działania podejmowane w tych miejscach, których celem jest upowszechnianie wiedzy o zbrodniach narodowego socjalizmu.

Dr Jacek Proszyk

INSTYTUT PILECKIEGO/MUZEUM
ZAMKOWE W GRODZCU ŚLĄSKIM

Okno z KL Auschwitz w Bielitz (Bielsku-Białej)

Na terenie kompleksu obozu KL Auschwitz-Birkenau nie wszystkie ubrania prano we własnym zakresie. Bieliznę i mundury wywożono z obozu ciężarówkami do renomowanej pralni „Pedanterja” w Białej Krakowskiej przy ulicy 11 Listopada 68 (dziś Bielsko-Biała). W czasie okupacji przy Herman Göring Strasse 63, w podwórzu kamienicy miał mieszkanie i warsztat szewski Józef Szpyra, który z okna obserwował ciężarówki oraz więźniów rozładujących pojazd. W głowie szewca narodził się pomysł, by stworzyć w mieszkaniu skrzynkę kontaktową. W ten sposób z więźniami mogły widywać się rodziny, które stawały w jego domu za firanką przed oknem i choć przez chwilę patrzyły na swoich krewnych, którzy w tym czasie pracowali przy rozładunku prania. Tę nieznaną szerzej historię z lat 1941–1944 nazywam „oknem KL Auschwitz w Bielsku-Białej”.

Mgr Sebastian Rakowski

INSTYTUT PILECKIEGO – STYPENDYSTA

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Karczewie

Wśród obozów pracy przymusowej dla Żydów na terenie powiatu warszawskiego funkcjonował obóz gospodarki wodnej, usytuowany na skraju miejscowości Karczew i przeznaczony głównie dla mieszkańców otwockiego getta. Jego istnienie było zaledwie wzmiankowane w literaturze przedmiotu i nie doczekało się opracowania choćby w formie niewielkiego artykułu. Temat nie był podejmowany nawet przez lokalnych historyków i dziennikarzy. Działo się tak z powodu niewielkiej i rozproszonej bazy źródłowej. Wystąpienie będzie podsumowaniem zebranych do tej pory informacji na temat powstania, funkcjonowania i likwidacji tego obozu. Oprócz określenia, kim byli sami więźniowie i jak zostali „zrekrutowani”, prelegent podejmie próbę nakreślenia obrazu stosunków panujących po obu stronach obozowego drutu. Dzięki zachowanym wspomnieniom, wśród których ważne miejsce zajmuje relacja Calka Perechodnika, żydowskiego policjanta z Otwocka, będzie również możliwe scharakteryzowanie postaci żydowskiego komendanta obozu karczewskiego, którego odpowiedzialna postawa stanowi o pewnej wyjątkowości tego miejsca.

Dr Bogumił Rudawski

INSTYTUT ZACHODNI W POZNANIU

Więzienia w Kraju Warty jako element okupacyjnego wymiaru sprawiedliwości

Więziennictwo, obok sądownictwa i prokuratury, stanowiło trzon niemieckiego powszechnego wymiaru sprawiedliwości w Kraju Warty. W obwodzie Wyższego Sądu Krajowego w Poznaniu, który obejmował cały Warthegau, znajdowało się co najmniej 45 więzień podlegających prokuratorowi generalnemu przy tym sądzie. Więzienia wypełniały wiele zadań w „walce narodowościowej” w okręgu – służyły jako miejsca odosobnienia, były miejscem wykonywania kar oraz egzekucji osób skazanych, a więźniowie świadczyli ponadto przymusowo pracę na rzecz władz niemieckich. Mimo to problematyka ta jest ciągle słabo rozpoznana, a jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest, jak można przypuszczać, stopień złożoności struktury więziennictwa okupacyjnego. Celem mojego wystąpienia będzie próba zarysowania organizacji więzień na tle całego okręgowego sądownictwa. Poza tym postaram się określić najważniejsze kierunki przyszłych badań, zarówno nad problematyką więzień, jak i całego miejscowego wymiaru sprawiedliwości.

Dr Martyna Rusiniak-Karwat
INSTYTUT PILECKIEGO/INSTYTUT
STUDIÓW POLITYCZNYCH PAN

Wiara w obliczu śmierci. Treblinka II

Pod przykrywką „wielkiej akcji wysiedleńczej” latem 1942 roku zaczął funkcjonować jeden z największych pod względem liczby ofiar – niemiecki nazistowski obóz zagłady Treblinka II. W wystąpieniu skupię się na aspektach wiary w miejscu „opuszczonym przez Boga”, zarówno w przypadku oczekujących na śmierć w komorach gazowych, jak i więźniów. Do przedstawienia kwestii wiary – jej obecności i praktykowania przez więźniów lub wyparcia – posłużą wspomnienia spisane lub opowiedziane przez ocalałych z Treblinkii II.

Dr Rafał Sierchuła
ODDZIAŁOWE BIURO BADAŃ
HISTORYCZNYCH IPN POZNAŃ

Losy żołnierzy Narodowej Organizacji Bojowej aresztowanych i skazanych wyrokiem Wyższego Sądu Krajowego w Poznaniu w latach 1941–1943

Mało znanym aspektem działalności niepodległościowej na terenach polskich włączonych do III Rzeszy była aktywność konspiracyjna struktur wywodzących się z przedwojennej partii politycznej – Stronnictwa Narodowego. Już w listopadzie 1939 roku zainicjowano w Poznaniu tworzenie organizacji konspiracyjnej o nazwie Narodowa Organizacja Bojowa, która swoim zasięgiem objęła tereny Wielkopolski, Kujaw i Pomorza. W latach 1941–1943 niemieckie służby policyjne dokonały rozbicia jej struktury organizacyjnej. Na podstawie badań biograficznych około tysiąca konspiratorów, którzy zostali aresztowani przez niemiecką policję, w referacie chciałbym przedstawić niemieckie techniki operacyjne i śledcze wykorzystywane w działaniach wymierzonych w członków organizacji, funkcjonowanie więziennictwa na terenach włączonych do III Rzeszy (Wielkopolska), procedury sądowe, miejsca wykonywania kary śmierci, procedury przekazywania ciał zamordowanych do niemieckich instytucji naukowo-badawczych oraz główne miejsca, w których więźniowie wykonywali wyroki więzienne, m.in. obozy koncentracyjne. W trakcie wystąpienia zostanie przedstawiona tematyczna prezentacja multimedialna.

Mgr Damian Sitkiewicz

UNIwersytet przyrodniczo-
humanistyczny w siedlcach

Trzecia faza Zagłady Żydów w świetle sprawozdań sytuacyjnych Obszaru Warszawskiego Armii Krajowej

Obszar Warszawski AK, pokrywający się (w pewnym uproszczeniu) z międzywojennym województwem warszawskim, był terenem, na którym niemiecki aparat terroru przeprowadzał akcję zabijania Żydów, szczególnie w części wschodniej – w powiatach mińskim, garwolińskim, radzywińskim, ostrowskim, siedleckim, sokołowskim i warszawskim. W wystąpieniu uwaga zostanie skoncentrowana zwłaszcza na sposobie dokumentowania zagłady Żydów w sprawozdaniach sytuacyjnych AK oraz na typie informacji, które na ten temat rejestrowała Armia Krajowa, a również na tym, w jaki sposób mogła ona wejść w ich posiadanie. Zostanie poruszony także problem oszacowania liczby Żydów, którzy podczas trzeciej fazy Zagłady pozostawali nadal przy życiu, szukając schronienia w lasach, u okolicznych gospodarzy lub w innych kryjówkach. Ogólnym celem jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, jakie informacje o zagładzie Żydów – jeśli chodzi o jej trzecią fazę – możemy znaleźć w dokumentach wytworzonych przez największą organizację konspiracyjną, jaką bez wątplenia była AK.

Mgr Adam Stankiewicz

Postrzeganie historii Holokaustu przez turystów zagranicznych i polskich na przykładzie zwiedzania Muzeum KL Stutthof w Sztutowie i wystawy stałej „Terror” w Muzeum II Wojny Światowej

Wydarzenia II wojny światowej nadal odciskają swoje piętno i, mimo że minęło już ponad 75 lat od zakończenia tego konfliktu, przeszłość jest widoczna, czasami wręcz na wyciągnięcie ręki. Nie inaczej jest z historią Holokaustu, w szczególności w miejscach, które tę pamięć kultywują, jak były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady Stutthof w Sztutowie i Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. Kim są turyści, których miałem przyjemność oprowadzać po tych dwóch miejscach? Są to przede wszystkim ludzie w wieku 35+ z USA, Danii, Szwecji, Norwegii, Finlandii, Wielkiej Brytanii, Irlandii oraz Polski, jeżeli chodzi o obóz Stutthof, oraz polska młodzież szkolna w wieku 13–19 lat, w przypadku MIIWŚ. Za każdym razem, gdy poruszam temat związany z Holokaustem z wycieczkami do obozu Stutthof, zadaję fundamentalne pytanie: „Ale dlaczego obóz chcecie Państwo oglądać?”. Na Pomorzu jest tyle atrakcji, które z punktu widzenia turysty warto zobaczyć. Przecież w założeniu turysta chce wypocząć – i fizycznie, i psychicznie – a obóz to nie jest żaden park rozrywki. Obóz to cmentarz bez grobów, to miejsce cierpienia i łez. A jednak ci ludzie odpowiadają, że chcą poznać historię lub, jeżeli mają już jakieś podstawy wiedzy, chcą zobaczyć takie wła-

śnie miejsce. Inaczej jest z wycieczkami szkolnymi. Dla młodzieży w wieku 13–19 lat jest to atrakcja: jedziemy gdzieś razem, coś tam zwiedzimy, a później lody, obiad i powrót autokarem do domu. Za każdym razem grupa jest ciekawa, „kto tym razem będzie nudzić”, a podstawowym pytaniem na początku jest: „kiedy skończymy?”. Sztuka polega na tym, żeby w przystępny sposób opowiedzieć takiej grupie historię Holokaustu, w skondensowany sposób, ale nie mówiąc „na dzień dobry” o potwornościach. W myśl słów Alexandra Van der Bellena: „Auschwitz ist nicht vom Himmel gefallen”. Wiedza turystów na temat Zagłady przeważnie jest pogładowa. Był Hitler, były obozy, byli w nich tylko Żydzi, wszystkich tatuowano i były komory gazowe. To jest orientacja fragmentaryczna, trochę jak kluczowe hasła w sporym artykule. Najbardziej rzuca się w oczy kilka kalek, którymi ludzie z zagranicy się posługują. Auschwitz – miejsce zagłady, najczęściej dla nich jedyne. Więźniowie tylko w pasiakach. Wszyscy więźniowie byli dobrzy i bardzo cierpieli. Natomiast to, co rzuca się w oczy osobie obeznanej z tematem Shoah, to brak świadomości istnienia takich obozów zagłady, jak Kulmhof, Bełżec, Treblinka II czy Sobibór, a także zaskoczenie, że tyle nacji w Europie brało udział w ludobójstwie Żydów. Prawie nikt nie słyszał też o działaniach Einsatzgruppen na Wschodzie oraz o akcji T4, która była prekursorką dla przyszłych ośrodków zagłady.

Dr Barbara Świtalska-Starzeńska
INSTYTUT PILECKIEGO

Samopomoc wśród więźniarek KL Auschwitz- Birkenau w latach 1942–1945

Celem referatu będzie omówienie form samopomocy więźniarek różnej narodowości, traktowanej jako wyraz wolności wewnętrznej i działanie wymierzone w system niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau w latach 1942–1945. Podstawą źródłową referatu są oświadczenia i wspomnienia byłych więźniarek obozu koncentracyjnego przechowywane w Archiwum Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau, a także wywiady, relacje oraz wąska, lecz szczegółowa literatura przedmiotu.

Dr Karolina Trzeskowska-Kubasik

BIURO BADAŃ HISTORYCZNYCH IPN

Działalność obozów, gett i więzień na terenie Kreis Busko (dystrykt radomski)

Tematyka terroru okupacyjnego na terenie Kreis Busko jest zagadnieniem do tej pory pomijanym w polskiej historiografii. Istnieją tylko pojedyncze publikacje, które zawierają liczne przekłamania. Od listopada 2019 roku prowadzę badania mające na celu określenie strat osobowych na tym obszarze. Stworzona przeze mnie lista ofiar terroru niemieckiego na terenie Kreis Busko liczy obecnie ok. 10 tys. nazwisk. Warto podkreślić, że na tym terenie istotną część maszyny terroru stanowił system więziennictwa. Mowa tutaj zwłaszcza o działalności więzień w Busku-Zdroju i w Pińczowie. Również na szersze omówienie zasługuje problematyka niemieckich obozów. Według moich ustaleń w Kreis Busko działało co najmniej 18 obozów (żydowskich, pracy, fortyfikacyjnych oraz służby budowlanej). Należy przypomnieć, że w okresie niemieckiej okupacji przebywało tu ok. 25 tys. Żydów. W referacie chciałabym omówić też funkcjonowanie gett w Busku-Zdroju, Chmielniku, Nowym Korczynie, Wiślicy, Stopnicy oraz Pacanowie.

Dr Marcin Urynowicz

BIURO BADAŃ HISTORYCZNYCH IPN

Obozy pracy dla ludności żydowskiej w Kreishauptmannschaft Siedlce

Tematyka obozów pracy dla ludności żydowskiej tworzonych na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę jest wciąż słabo rozpoznana i wymaga badań. Dotyczy to także dystryktu warszawskiego w Generalnym Gubernatorstwie, a w jego ramach – starostwa powiatowego w Siedlcach (Kreishauptmannschaft Siedlce). Dotychczas istniejąca literatura przedmiotu podaje, że na tym terytorium funkcjonowało co najmniej dziewięć takich obozów, z czego cztery zajmowały się pracami wodnymi, dwa pracą na roli, dwa modernizacją dróg, jeden zaś wydobywaniem i obróbką surowca kamiennego i jeden – pracami kolejowymi (jeden z dzieł obozów miał mieć ponoć dwojaki charakter). O obozach tych wiemy bardzo mało, informacji jest niewiele, a uwzględniające je publikacje często powtarzają te same dane, nie wnosząc nic nowego do wiedzy historycznej. Tylko bardzo szczegółowa kwerenda biblioteczno-archiwalna i uwzględnienie najnowszych źródeł są w stanie poszerzyć naszą wiedzę na ten temat. Taka próba zostanie podjęta w referacie na konferencji.

Dr Hanna Węgrzynek

MUZEUM GETTA WARSZAWSKIEGO

Jak kształtował się schemat nauczania o Zagładzie w szkołach polskich

Decyzja o uwzględnieniu tematyki Zagłady w systemie nauczania szkół polskich zapadła już w 1943 roku. Zagadnienia te znalazły się w programach przygotowanych dla szkół polskich działających w ZSRS. W podobnym zakresie zostały wprowadzone do szkolnictwa PRL. Decyzja ta nie była jednak wcale oczywista, zważywszy na to, że Holocaust nie był obecny w sowieckich programach nauczania. Nie zmienia to faktu, że władze Związku Sowieckiego musiały zaaprobować tę zmianę. Nakreślenie okoliczności wprowadzenia tematyki Zagłady do szkolnictwa polskiego, upolitycznienia tego zagadnienia i celowego minimalizowania jego znaczenia, a także ukształtowania na przełomie lat 40. i 50. XX wieku modelu, który będzie oddziaływał na treści przekazywane w PRL-owskich szkołach i wpłynie na świadomość społeczeństwa polskiego na następne kilkadziesiąt lat – to wszystko będzie tematem mojego wystąpienia.

organizator

instytucja
nadzorująca

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**